

Акаїонова А.В.

ТЕОРІЯ КОМУНІКАЦІЇ ЯК ПРОБЛЕМА ТЕОРЕТИЧНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ

У статті розглядаються ланки теоретичної ідентифікації комунікативних процесів. Авторка пропонує власне бачення поняття комунікації і його соціальної суті. Основний наголос робиться на питанні про теорію комунікаційних процесів та на теоретичному осмисленні зазначеного феномену.

Akaiomova A.V. The communication theory as a problem of theoretical identification. The links of theoretical authentication of communicative processes are examined in the article. An author offers the own seeing of concept of communication and to his social essence. A basic accent is done on a question about the theory of communications processes and on the theoretical comprehension of the noted phenomenon.

У сучасних умовах різко зросла увага до такого соціального феномену, як комунікація. Комунікація стає об'єктом дослідження на різних рівнях і в різних концептах: соціологічному, кібернетичному, політологічному, соціобіологічному, філософському, психологічному, лінгвістичному, культурологічному. Таке положення є цілком закономірним і логічним. Глобальна трансформація, що відбувається в сучасному світі, супроводжується не тільки проникненням комунікації в усі сфери життєдіяльності суспільства, виникненням і розвитком якісно нового типу комунікативних структур і процесів, а й глибоким переосмисленням комунікативної природи соціальної реальності, сучасних змін в соціально-комунікативній сфері, місця і ролі комунікацій у розвитку суспільства [1].

На початку ХХІ століття уявлення Нікласа Лумана про комунікації як про сутнісну характеристику самого суспільства, його твердження про те, що «людські відносини, та й саме суспільне життя неможливі без

комунікації» [2], що «тільки комунікація може здійснювати комунікацію» [3], набувають нового змісту і викликають особливий інтерес. Вельми актуальним в цьому плані є осмислення з позицій сучасності теорій комуникативної дії Юргена Хабермаса [4], комуникативного співтовариства Карла-Отто Апеля [5], комуникативної раціональності (Ю. Хабермас, К.-О. Апель, Н. Луман) [6], оскільки саме тут розкривається сутність комуникативності, комуникативної спільності, комуникативного простору, комуникативного середовища, комуникативної дії, комуникативного процесу тощо. Це має важливе методологічне значення не тільки для розуміння сутності і природи комунікації, а й для формування та розвитку науки про комунікацію.

Говорячи про науку комунікації, доводиться визнати, що, незважаючи на потужний розвиток і глобалізацію комунікаційних процесів, дедалі збільшується кількість публікацій з цієї проблеми. Науки про комунікацію як певної галузі знання поки не існує. Це призводить до значного відставання теоретичного осмислення зазначеного феномену від реальних масштабів цих процесів.

Між тим, комуникативне спрямування у вивченні соціальної дійсності має не тільки глибоке коріння, але й істотні теоретичні та практичні здобутки, отримані в рамках діючих в даний час концептуальних підходів, дослідницьких парадигм і наукових співтовариств. Відомо, що в американських і західноєвропейських університетах з кінця 30-х років ХХ століття читаються курси з комунікації, існують спеціалізації з присвоєнням ступенів MA, MS, Ph.D, за спеціальностями «communications», «communications management», «communications studies», «mass communications» тощо. Видається понад два десятки наукових журналів, присвячених комунікації – таких, як, наприклад, «Communication Research», «Journal on Communication Inquiry», «Communication Abstracts», «Management Communication Quarterly», «Written Communication», «Human Communication Research» тощо.

Здобуті знання знаходять своє узагальнення в різних довідниках, словниках та енциклопедіях. 1999 року в

Нью-Йорку був перевиданий «Стандартний словник з комунікації», що налічує понад 1200 сторінок; кількома роками раніше з'явилася «міжнародна енциклопедія з комунікації», що підводила своєрідний підсумок більш ніж п'ятдесятирічної історії наукових досліджень, практики та викладання соціальної комунікації [7].

Також були створені професійні асоціації: Міжнародна комунікативна асоціація, Національна комунікативна асоціація США, Європейський комунікативний конгрес (European Communication Congress). У Росії в грудні 2000 року утворена Російська комунікативна асоціація (РКА), яка відіграє велику роль у справі концептуалізації комунікації як галузі знання, становлення та розвитку комунікативної освіти. В цьому плані варто особливо відзначити проведення РКА спільно з Національною комунікативною асоціацією США на базі П'ятигорського державного лінгвістичного університету двох міжнародних конференцій: «Комунікація: теорія і практика в різних соціальних контекстах» (2–7 червня 2002 р.); «Комунікація: концептуальні та прикладні аспекти (24–25 травня 2004 р.). На жаль, в Україні конференцій такого рівня авторкою не виявлено.

Поряд з науковими дослідженнями активно ведеться підготовка відповідних фахівців. Якщо для української та російської систем освіти вузівської спеціальності з комунікації, так само як і наукового напрямку «комунікативні дослідження» поки не існує, то за кордоном, особливо в університетах Європи та США, вже склалася певна традиція в підготовці кадрів. Перша кафедра комунікації була відкрита в США понад півстоліття тому. Нині кафедри комунікативного напрямку існують практично в усіх провідних американських і європейських університетах.

У США за період з середини 1970-х до середини 1990-х років кількість випускників університетів за спеціальністю комунікація зростає втричі і досягла 60 000 бакалаврів, 6000 магістрів і близько 500 докторських дисертацій на рік [8]. Останнім часом у Росії успішно розвиваються прикладні комунікативні спеціальності (зв'язки з громадськістю, реклама, лінгвістика та міжкультурна кому-

нікація), спеціальності в галузі мас-медіа тощо. У багатьох російських вузах створені кафедри комунікативного профілю. В Україні такого рівня вищої освіти поки, шкода, не існує, хоча деякі спроби робляться різними вищими навчальними закладами.

З урахуванням світового та російського досвіду можна говорити, сьогодні час склався основний континіум науки про комунікації, який, на думку російського професора Д. Гавро, включає наступні дисципліни [9]:

- загальна теорія комунікації;
- міжособистісна і ділова комунікації;
- теорія масової комунікації;
- теорія організаційної комунікації;
- комунікаційний менеджмент;
- історія комунікацій;
- методи комунікаційних досліджень;
- теорія крос-культурних комунікацій;
- теорії вербальної і візуальної комунікації;
- політична економія і економія комунікацій;
- комунікативні дослідження;
- міжнародні і глобальні комунікації;
- теорія віртуальних комунікацій тощо.

На цьому тлі, як справедливо зазначає І. Яковлев, «парадоксально виглядає відсутність інтеграції знань про комунікаційні процеси у вигляді особливої науки. Об'єкт, предмет, галузь теорії є, а науки немає» [10]. Як така наука, на думку І. Яковлева, виступає комунікологія, що «повинна бути наукою про місце і роль комунікації в суспільстві, її розвиток, структуру, комунікаційні процеси, засоби тощо» [11]. За формування науки про комунікацію виступають й інші російські та зарубіжні вчені, вкладаючи при цьому в її предмет різний зміст. Так, на думку Г. Трет'як, предметом вивчення науки про комунікації є її структура, функції, типології, засоби і способи комунікації [12]. Прихильники науки про комунікацію (комунікології, комунікативістики) є і серед американських, французьких, канадських теоретиків комунікації [13]. Представники французької комунікаційної школи вважають за краще говорити про «інформаційно-комунікатив-

ну науку». Це характерно, зокрема, для таких вчених, як професор комунікаційних наук Б. Мъєж, Д. Бунью, Д. Вольтон, П. Бурдье тощо [14].

Отже, можна побачити, що прихильники формування та розвитку науки про комунікацію як самостійної галузі знання широко представлені у вітчизняних та зарубіжних комунікативних дослідженнях. Однак це лише один напрям у дослідженні комунікації.

Другий напрям, який нині представлений численним загоном дослідників, розвивається в рамках таких парадигм, як «теорія комунікації» [15] або «метатеорія» [16]. При цьому, загальною методологічною базою для цього напрямку є, по-перше, прагнення розглядати «теорію комунікації» і «метатеорію» (узагальнюючу теорію) як об'єднанчі, узагальнюючі теорії. По-друге, основою для формування такої об'єднанчої теорії повинні виступати, за твердженням представників цього напрямку, або узагальнення різних наук, де комунікативний вплив відіграє визначальну роль, або узагальнення приватних комунікативних теорій. Так, О. Соколов пише: «Ніякої «теорії комунікації» шляхом підсумовування знань, накопичених в різних наукових дисциплінах, виростити не можна. «Теорія комунікації» не може складатися з розділів, запозичених з антропології, мистецтвознавства, педагогіки тощо. Щоб пізнати сутність і структуру універсуму соціальної комунікації в цілому, потрібно не підсумовування, а узагальнення знань... Таке узагальнення, тобто отримання нового знання шляхом критичного аналізу, зіставлення, оцінки, систематизації приватних факторів і концепцій, властиво не теорії, а метатеорії, або узагальнюючої теорії» [17].

І далі: «Метатеорія соціальної комунікації – це міжнаукова узагальнююча теорія, що формується на основі («мета» – після) різних наук, які вивчають ті чи інші грані (аспекти, проблеми) соціальних комунікацій... Ці науки можна назвати приватними (конкретними) «комунікаційними теоріями» [17]. Можна погодитися з автором, що жодної «теорії комунікації» шляхом підсумовування знань, накопичених в різних наукових дисциплінах,

створити не можна. Але настільки ж методологічно вразливим виглядає і твердження автора, що таку теорію чи метатеорію соціальної комунікації, як міжнаукова узагальнююча теорія, можна створити на основі узагальнення різних наук, які вивчають ті чи інші грані (аспекти, проблеми) соціальних комунікацій або узагальнення приватних комунікативних теорій.

Можна затверджувати, що метатеорія виникає на базі узагальнення різних наук, які вивчають ті чи інші грані соціальних комунікацій або на базі узагальнення приватних комунікаційних теорій. Адже це все ж різні основи. В суспільстві немає наук, які не були б пов'язані з тими чи іншими гранями комунікаційних процесів. Адже, точно кажучи, будь-яка наука як сфера людської діяльності є не що інше, як певний вид соціальних комунікацій. На цьому тлі процес «пошуку» і узагальнення комунікаційних аспектів різних наук можливий, якщо не в абстракції, то у всякому разі значно ускладнений.

Не легше йде справа і з узагальненням існуючих теорій комунікацій, кількість яких нині сягає декількох сотень. Так, за твердженням американського вченого Андерсона, аналізуючи зміст тільки семи підручників з теорії комунікації, він нарахував 249 різних теорій [18]. За даними американських дослідників Данса та Ларсона в роботах американських комунікативістів налічується понад 126 визначень комунікації [19].

Велика кількість визначень і теорій комунікації, заснованих на різних концептуальних підходах і компонентах, відсутність загальнотеоретичної парадигми, яка могла б об'єднати теоретиків комунікації, породжує ситуацію, яка, за образним визначенням Карла Розенгрена, «галузь комунікації виглядає так, ніби розділена на кілька ізольованих жаб'ячих ставків. Між ними не чуто дружнього квакання, дуже мало продуктивного спілкування, мало випадків успішного перехресного запліднення» [20].

Таке становище багато в чому пояснюється тим, що «галузеві теорії «комунікації» більш-менш незалежно виникли в різних дисциплінах.

Усе це зумовлює необхідність пошуку нової парадигми і методології дослідження комунікації як самостійної галузі знання, а саме науки про комунікації. Що ж до назви такої науки, з урахуванням вже висловлених в літературі пропозицій, то її слід іменувати комунікологією.

У найзагальнішому плані комунікологію можна визначити як науку про місце і роль комунікації в суспільстві, про комунікаційні системи, структури і процеси, закономірності їхнього розвитку та функціонування.

На думку авторки, комунікологія – це наука, що формується. Вона перебуває на початковому етапі свого становлення і розвитку, хоча має давнє коріння і багаті комунікативні та мультидисциплінарні традиції. Науковий потенціал комунікології може бути реалізований найкращим чином і найбільш ефективно не у вигляді мультидисциплінарної комунікативної теорії, а на основі діалектичної єдності, взаємопроникнення і доповнення комунікології і мультидисциплінарної комунікативної теорій.

Комунікологія як наука про комунікації і «теорію комунікації», або «метатеорію» – це категорії, що не збігаються. Будь-яка наукова теорія – це лише одна зі складових науки. Теорія покликана дати наукове пояснення суті явища, а наука поряд з пізнанням, поясненням явища має запропонувати механізм реалізації здобуття знань в людській діяльності. Наука може включати в себе декілька теорій, що пояснюють явище з різних позицій.

Центральними проблемами комунікології як науки про комунікацію, є:

- пояснення комунікативної природи соціальної реальності;
- визначення механізму комунікативних зв'язків, комунікативної взаємодії в різних комунікативних системах, структурах і процесах;
- з'ясування сутності «комунікативних систем», механізму і закономірностей їхньої самоорганізації, упорядкування та еволюції;
- проблема структурування комунікативних систем у суспільстві;
- визначення місця і ролі комунікації в суспільстві;

- визначення та характеристика основних етапів розвитку комунікацій;
- концептуальні підходи, основні теорії та моделі комунікацій;
- форми, рівні та види комунікацій тощо.

Зрозуміло, що науковий аналіз згаданих та інших проблем комунікології пропонує «оновлення» методологічного і теоретичного арсеналу дослідження. Тут, зокрема, важлива роль відводиться переосмислюванню концептуальних положень комунікативних систем Лумана, а також дослідженням російських учених щодо основних типів взаємодії між людьми [21].

1. Бергер П., Лукман К. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания /Пер. с англ. Е. Руткевич. – М.,1995. – С.47.

2. Луман Н. Невероятные коммуникации. Проблемы теоретической социологии. – Вып. 3. – СПб., 2000. – С. 43.

3. Луман Н. Что такое коммуникация? //Социологический журнал. – 1995. – № 5. – С. 114.

4. Habermas J. The theory of Communicative Action. – Boston, 1984.

5. Апель К.О. Трансформация философии. – М., 2001. – С.113.

6. Habermas J. Der Philosophische Diskurs der Moderne. – Frankfurt am Mein, 1985.

7. <http://www.jf.pu.ru>

8. Бергельсон М.Б. Совместные учебные программы: баланс интересов в межкультурном пространстве. <http://www.ruscomm.ru>

9. <http://www.jf.pu.ru/win/tekom-kontinyum.html>

10. Яковлев И.П. О коммуникологии как науке о коммуникационных процессах //Вестник Московского университета. – Серия 18. Социология и политология. – 1999. – № 3. – С. 212.

11. Яковлев И.П. Основы теории коммуникаций. – СПб., 2001. – С. 14.

12. Третьяк Г.Е. Сущность коммуникации и ее место в социокультурной реальности. <http://www.festu.ru>

13. Землянова Л.М Зарубежная коммуникативистика в предверии информационного общества // Толковый словарь терминов и концепций. – М., 1999. – С.246.

14. Miège B. La société conquise par la communication. – Grenoble, 1999; Miège B. La pensée communicationelle. – Grenoble, 2000; Matteredt A. et M.

Histoire des théories de la communication. – Paris, 2000; Wolton D. Penser la communication. – Paris, 1996.

15. Почепцов Г.Г. Теория коммуникации. – М., 2001. – С. 12.

16. Соколов А.В. Общая теория социальной коммуникации. – СПб., 2002. – С. 19 – 20.

17. Соколов А.В. Общая теория социальной коммуникации. – СПб., 2002. – С. 19.

18. Крейг Р.Т. Теория коммуникации как область знания //Компаративистика III: Альманах сравнительных социогуманитарных исследований. – СПб., 2003. – С. 73.

19. Крейг Р.Т. Теория коммуникации как область знания //Компаративистика III: Альманах сравнительных социогуманитарных исследований. – СПб., 2003. – С. 116.

20. Rosengren K.E. From field to frog ponds. Journal of communication. – 1993. – 43 (3). – P. 9.

21. Бороноев А.О., Смирнов П.И. О понятиях «общество» и «социальное» //Социологические исследования. – 2003. – № 8. – С. 3 – 11.